

influence on social relations in one way or another. However, this influence will be weakened as a result of changes in population generations.

6. The end of postcommunism does not mean that in the former communist countries there cannot be any new system changes in the near future. However, these will be other transitions that will have their starting and ending positions.

REFERENCES

1. Rychard, A. Postkomunizm: Instytucjonalny ład czy chaos? / A. Rychard // Współczesne społeczeństwo polskie: dynamika zmian. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2006. – S. 467-485.
2. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация / Е. Мачкув // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38-59.
3. Романюк О.І. Політична транзитологія: конспект лекцій / О.І. Романюк – Харків: ХДАК, 2014. – 59 с.
4. Романюк О.І. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту /

- О.І. Романюк // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – Харків, 2001. – Вип. 3. – № 518. – С. 71-78.
5. O'Donnell, G. Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. C. Schmitter. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. – XII. – 81 p.
6. Huntington, S. H. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / S. H. Huntington. – Norman: University of Oklahoma Press, 1993. – XVII. – 366 p.
7. Freedom in the World 2017 / Freedom House [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FIW_2017_Report_Final.pdf. – P. 20-24.
8. Nations in Transit 2017 / Freedom House [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2017_booklet_FINAL_0.pdf. – P. 21-24.
9. McFaul, M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World / M. McFaul // World Politics. – Vol. 54. – 2002. – No. 2. – P. 212-244.
10. Havrylyshyn, O. Divergent Paths in Post-Communist Transformation. Capitalism for All or Capitalism for the Few? / O. Havrylyshyn. – N.Y., L.: Palgrave Macmillan, 2006. – XVI. – 314 p.

УДК 168.522

Шаповаленко М.В.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

КРИЗОВІ ЯВИЩА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглядаються дослідницькі інструменти для вирішення ключової проблеми розвитку політичної системи в умовах кризових явищ. Політичні інститути в умовах системної трансформації виявляють свою вразливість до різного типу і масштабів викликів. Тому важливою є розробка комплексного підходу до аналізу кризи політичної системи. Враховуючи відкритість та нелінійний характер розвитку політичної системи, пропонується поєднати стенфордську модель кризи розвитку та синергетичний підхід.

Ключові слова: політична система, політична криза, точка біфуркації, структурна криза, процедурна криза,

Шаповаленко М.В.

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Рассматриваются исследовательские инструменты для решения ключевой проблемы развития политической системы в условиях кризисных явлений. Политические институты в условиях системной трансформации проявляют свою уязвимость к различного типа и масштабов вызовов. Поэтому важным является разработка комплексного подхода к анализу кризиса политической системы. Учитывая открытость и нелинейный характер развития политической системы, предлагается совместить стэнфордскую модель кризиса развития и синергетический подход

Ключевые слова: политическая система, политический кризис, точка бифуркации, структурный кризис, процедурный кризис

Shapovalenko M.

CRISES PHENOMENA OF POLITICAL SYSTEM

The article deals with research tools for solving the key problem of the development of the political system in the context of crisis phenomena. Political institutions in the context of system transformation show their vulnerability to different types of challenges of varying scale and complexity. Therefore, it is important to develop an integrated approach to the analysis of the crisis of the political system. Taking into account the openness and non-linear nature of the political system's development, it is proposed to combine the Stanford model of the crisis of development and the synergetic approach.

Key words: political system, political crises, bifurcation, structural crises, procedural crises

За умов системної трансформації, коли система інститутів є недосконалою та вразливою до зовнішніх і внутрішніх викликів, важливим питанням є виявлення механізмів політичної кризи. Але, як справедливо зазначав П.Сорокін, «способи, які рекомендували науковці для подолання жебрацтва, війни, тиранії, експлуатації та інших соціальних пороків, насправді лише підсилювали ці пороки (наприклад, засоби спасіння демократії лише її послаблювали» [1, с.487]. Як зазначав П. Бурд'є, «суспільно-важливі спори дуже часто є екраном та перешкодою для науково важливих дискусій» [2, с.251]. У політологічній літературі проблеми політичного розвитку, політичної модернізації та кризових явищ мають сталу традицію. Серед західних авторів, наукові здобутки яких вплинули на розробку цього напрямку дослідження, виділяються Г.Алмонд, Р.Мундт, С. Фланаган, С.Гантінгтон, А.Лейпхарт, Ю.Габермас, Ф.Хайек, А.Степан, Х.Лінц, П. Штомпка; В.Бабкін, О.Бабкіна, Г.І.Зеленько, Є.Головаха, П.В.Кутуєв, М.Ільїн, В.Горбатенко, В.Кремень, І.Кресіна, М.Михальченко, А.Романюк, Ф.Рудич, О.Фісун, В.Якушик. Крім того, значний внесок зробила школа історичного інституціоналізму з її дослідженнями «залежність від шляху розвитку» і її «критичних розвилків», а

також фундаментальні твори Р. Козеллека.

Утім новий глобальний світ, процеси демократизації та модернізації потребують нових підходів до аналізу нелінійного розвитку відкритих соціально-політичних систем. Застосування кількох підходів дає більше можливостей для аналізу кризових явищ у політичних системах. Вважається, що найбільш вдалим досвідом порівняльного аналізу політичних змін виявився стенфордський проект, який був реалізований наприкінці 1960-х – поч. 1970 рр. під керівництвом Г.Алмонда. Це був постійно діючий семінар, за результатами якого була видана монографія «Криза, вибір та зміни. Історичні дослідження політичного розвитку» у 1973 р. [3]. Будучи структурним функціоналістом, Г.Алмонд критикує бінарні моделі та жорстку детермінованість у порівняльних дослідженнях і пропонує чотири каузальні моделі, в основі яких теорія раціонального вибору, теорія лідерства, концепції соціальної мобілізації та структурний функціоналізм. Фактично було створено модель дослідження кризи як певного процесу переходу з одного стану до іншого. Один із учасників проекту С.К.Фленаган на основі структурно-функціонального підходу Г.Алмонда запропонував модель чотирьох фаз криз і змін. Перша фаза синхронізації складається із функціонування попередньої політичної

системи. Відповідно до цієї моделі, саме друга фаза – десинхронізації стає початком політичної кризи, саме на цій фазі виявляються ефекти неузгодженості ролей та функцій акторів змін. Виявляється, що на зовнішні виклики політичні актори не мають відповіді. І в першу чергу це виявляється у системі управління державою та некерованості діяльності політичних інститутів. Третя фаза прориву формує нових акторів, створює коаліції, і криза долається. І нарешті фаза ресинхронізації перерозподіляє ресурси, встановлює зв'язки із зовнішнім середовищем і формується нова система, в нашому випадку політична система [4]. Нова система інститутів має більше властивостей на відповідні реакції щодо викликів.

Проблеми управління та ефективності державних інститутів, за якими стоять певні актори, набувають ще більшої актуальності, коли суспільство не мало тривалого досвіду державності. І тому на сьогодні державотворення залишається нагальним питанням.

Стенфордський підхід до кризових явищ, на наш погляд, можна доповнити синергетичними розробками. Засновник науки про самоорганізацію Г. Хакен у своїй роботі «Чи можемо ми застосовувати синергетику в науках про людину» стверджував: «Ми розглядаємо системи, які можуть формувати просторові, часові або функціональні структури. Багато об'єктів, що вивчаються в науках про людину, можуть так чи інакше розглядатися як системи. Такі об'єкти складаються з багатьох частин, що взаємодіють одна з одною більш-менш складним чином. Прикладами можуть бути суспільство, яке складають люди ...» [5].

Можливості застосування теорії хаосу та нелінійної динаміки в політичних дослідженнях оцінювало багато науковців, серед яких І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Г. Малинецький, М. Макбарнет та ін. На думку І. Пригожина, складна соціальна система, якою, без сумніву, є і політична система будь-якої країни, є періодично хаотичною. Як відзначають І. Пригожин і І. Стенгерс, якщо в стані рівноваги або поблизу рівноваги поведінка, принаймні, після закінчення досить довгого періоду, повністю визначається граничними умовами, то далеко від рівноваги ситуація корінним чином змінюється. З одними і тими самими граничними умовами виявляються сумісними безліч різних дисипативних структур. Це – наслідок нелінійного характеру нерівноважних

ситуацій. Малі відмінності можуть приводити до масштабних наслідків [6, с.270].

Отже, граничні умови необхідні, але недостатні для пояснення причин виникнення структури. Необхідно також враховувати реальні процеси, що спричинюють «вибір» однієї з можливих структур. Моделі з використанням принципу «порядок через флуктуації» дозволяють більш точно розглянути взаємодію між індивідуальною та колективною поведінкою. Вони «відкривають перед нами нестабільний світ, в якому малі причини породжують великі наслідки, але світ цей не свободний. Навпаки, причини посилення малих подій – цілком «законний» предмет принципового аналізу. ...Якщо флуктуація стає неконтрольованою, це ще не означає, що ми не можемо локалізувати причини нестабільності, викликані посиленням коливань» [6, с.270].

З точки зору синергетики, будь-яка криза є частиною динамічного хаосу, який має дві частини: хаос пониження, тобто процес розпаду соціально-політичних відносин та всіх сегментів суспільства і процес будовання, що також породжує хаос, але механізм хаосу зростання. Тобто криза є точкою біфуркації

У точці біфуркації система максимально чутлива як до зовнішніх, так і внутрішніх чинників. У безпосередній близькості від точок біфуркації у відповідній системі спостерігається значна кількість флуктуацій. Система ніби «коливається» перед вибором можливих шляхів розвитку. В цьому випадку невелика флуктуація може перевести еволюцію системи на новий шлях функціонування. Таким чином, невелике обурення в соціальній системі, яка знаходиться поблизу біфуркаційної розвилки, здатне привести до появи нового політичного порядку, а може стати початком деградації і руйнації політичної системи.

Багато в чому хаотизація процесів із зростанням у суспільстві масиву порушень звичних норм політичного порядку, поширенням девіантності поведінки. Паралельно зростає делігітимація влади на фоні порушень основи політичної стабільності системи. Криза має дві складові: структурну та процедурну. Структурна криза пов'язана з появою нового типу діяльності, наприклад, поява нових політичних інститутів, реформ різних сегментів суспільства. Наслідком стає зростання протиріч між старими і новими інститутами. Вступають у дію механізми хаосу підвищення. Але наслідки можна

подолати або через реорганізацією, або через контрреформи.

Політична криза, яка стала наслідком розпаду Радянського Союзу за слабкості державних інститутів, заклала фундамент для постійної нестабільності суспільства, перебування країни в постійній точці біфуркації, свідком чого стали дві революції. В результаті біфуркаційного переходу можна перейти на адекватний аттрактор (наприклад, адекватну інституціональну структуру, бажане членство у міжнародній організації), пройшовши тривалий шлях еволюції до цього, але водночас існує і небезпека «великих стрибків», коли зміни викликають системну кризу. І тоді одна криза накладається на іншу.

За умов системної кризи базові елементи політичної системи (політичні партії, ЗМІ, політичні інститути, лідери та політики) використовують ситуацію безладу на свою користь. Тому до влади можуть прийти з високою ймовірністю випадкові актори, але з високим потенціалом демагогії. Створюється підґрунтя для нової міфологізації історії минулого, поточної ситуації та відбувається героїзація діючих політиків. За умови міфологізації суспільної свідомості фактично не вистачає ресурсів на подолання кризових явищ та забезпечення стабільності політичної системи. І для подолання такої ситуації системі бракує реформаторського етосу без зайвого популізму.

Зовнішніми чинниками завжди є впливи з боку інших держав, міжнародні організації і, нарешті, чинник глобалізації. Глобальні кризи, кризи наддержавних організацій важко прогнозувати, або прогнозувати реакції окремих держав на ці явища. Крім того, руйнівною силою для політичної системи є глобальні та регіональні конфлікти. Про це свідчить світова історія кінця ХХ ст. та початку ХХІ ст. Фактично у режимі хаосу зниження перебували такі країни, як Югославія, низка арабських країн (включаючи Сирію). Для України це ситуація на Сході країни. Але до зовнішніх чинників можна віднести вплив таких аттракторів, як Євросоюз, США та Російська Федерація, які фактично протягом десятиліть викликали флуктації у політичній системі країни. Але політичні еліти та лідери можуть спрогнозувати внутрішні кризи.

Важливим чинником стійкості стабільності політичної системи є її базові інститути (традиції, культурні норми), які забезпечують перебування елементів політичної системи в середовищі з запасом стійкості з моменту введення системи в нове середовище. Якщо цього немає, то політична система продовжує перебувати в кризі невизначений час або знищується зовнішнім середовищем.

На початкової стадії становлення складної структури важлива її топологічно правильна організація. Для створення складної структури, що розвивається в часі, потрібно вірно вгадати її форму і адекватні механізми. Кількість вкладених ресурсів на цьому етапі становлення політичної структури не відіграє ніякої ролі. В точці біфуркації система знаходиться на перехресті у зв'язку з розривом звичних просторово-часових зв'язків [7, с.25]. Таким чином, стабільність політичної системи не є статичною, а має і дискретний характер. Це динамічна система, що постійно змінюється, яка для свого становлення та існування використовує як внутрішні, так і зовнішні ресурси суспільства, тому будучи в умовах соціальної біфуркації, слід знаходити якісно новий вектор розвитку та змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
2. Бурдьє П. О государстве: курс лекцій в Коллеж де Франс (1989-1992) / П. Бурдьє. – М.: Дело, 2016. – 720 с.
3. Crisis, Choice, and Change. Historical studies of political development / Gabriel Almond, Skott C. Flanagan, Robert J. Mundt (eds.). – Boston: Little, Brown & Co., 1973. – 717 p.
4. Flanagan S.C. Models and methods of analysis // Crisis, Choice, and Change. Historical studies of political development / G. Almond, S. Flanagan, R. Mundt (eds.). – Boston: Little, Brown & Co., 1973. – P. 43-102.
5. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? [Електронний ресурс] / Г. Хакен. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/Haken7.htm>.
6. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / Р. Пригожин, И. Стенгерс / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
7. Кокошин А.А. О системном и ментальном подходах к мирополитическим исследованиям / А.А. Кокошин. – М.: ЛЕНАНД, 2008. – 88 с.